

MODERN IRODALOMSZEMLÉLET

— Horváth János új könyve —

A MAGYAR TÖRTÉNETÍRÁS ÚJ ÚTJAI« c. alapvető munkának Thienemann Tivadar tollából eredő fejezete világosan körvonalazza az irodalomtörténet fejlődését és újabb törekvéseit. Az irodalomtörténetnek fejlődésében fátuma lett kételtúsége, mely szerint sem tiszta tudománnyá, sem tiszta művészetté nem válhatott. De ez a kiegyensúlyozatlanság egyúttal missziót is biztosított számára; történeti szakszerűsége mellett ugyanis feladatának tartja az eleven irodalmi élet irányítását is; több tehát, mint szaktudomány: „nemzeti közügy, amelynek missziója, hogy az élő nemzedékben a nemzeti gondolatot erősítse». Az irodalomtörténet újabb törekvései helyzetéből és fejlődéséből önként következnek: tudomány és művészet határterületén állván, annak anyagszerű vizsgálódását ennek eszmei áramlatával egyesíteni tartozik. Az irodalomtörténet mai formája teljes egészükben fenntartja az eddigi tudományos kutatás szempontjait: a szövegek filológiai, forráskritikai, bibliográfiai stb. elemzését és rendszerezését, — de mindezt új tartalommal tölti meg a tépett, elfakult szövegek mélyén lappangó, azokat egységes életfolyamatba ölelő szellem történetével.

Az irodalomtörténetnek a fenti kitűnő összefoglalásba sűrített új törekvései az utóbbi időben szakirodalmunkban is többször jelentkeztek. Mint egy új irodalomtörténeti rendszerezés egyik legfigyelemreméltóbb, részleteiben is kidolgozott „bölcséletét« elég lesz éppen Thienemann-nak „Irodalomtörténeti alapfogalmak« c. munkáját vagy Tolnai Vilmosnak ugyancsak hasonló elméleti megalapozást célzó, még 1922-ben kiadott művét — „Bevezetés az irodalomtudományba« — említenünk.

Ez elméleti rendszerezéseket azonos szükségletek teremtették meg. Thienemann az irodalom emlékeit egy örökös per anyagához hasonlítja, mely koronként újrafölvételi tárgyalást igényel. Az egyre gyakoribb ilyenmű kísérletekből lehetetlen ki nem olvasni a „per-újítás« aktualitását; irodalmunk anyaga ismét revízióhoz érkezett. Az örök per újrafölvételezése — minden jel erre vall — most már halaszthatatlan tudományos feladattá vált.

A magyar irodalomtörténet alapjait — köztudomás szerint — Toldy Ferenc vetette meg és Beöthy Zsolt tetőzte be. Irodalomtörténetírásunk kezdetei jóval korábbra, még a XVIII. század első évtizedeire, visszanyúlnak ugyan, de Czwingger, Bód Péter és Horányi irodalmi lexikonjai csak époly előmunkálatoknak tekinthetők, mint Wallaszkynek a magyarországi egyetemes írástudást és Pápay Sámuel-

nek a magyaryelvű irodalmi emlékeket rendszerező kísérletei. Modern értelemben vett magyar irodalomtörténetet először Toldy Ferenc írt a „nemzeti“ szellem megnyilatkozásának alapulvételével, melyet aztán Beöthy a nemzeti szellem „művészi“ megnyilatkozásának tárgyszűkítésével előkelő színvonalra emelt. Toldy Ferenc és Beöthy Zsolt egy-egy fejlődésében lezáruló korszak irodalmának történetírója. Kazinczy, Kisfaludy és Vörösmarty kora Toldyban találta meg a maga historikusát, Petőfi, Arany és Jókai e rendszerezésből már kimaradt; Gyulai Pál harcai s e harcok körül kikristályosodott ítéletek nyomán bontakozhatott csak ki az új szintézis korképe Beöthy Zsolttal; mai irodalmi köztudatunk nagyjából még mindig az ő tanításai-ban gyökerezik.

Nem célunk, messzire is vezetne, fölvázolni: mint hatottak vagy mint tüntek el nyomtalanul a századfordulóval beállott eszmei változások; elég lesz röviden utalnunk arra, hogy míg az irodalomtörténet némely parcellám, a részletkutatások terén, hallatlanul gazdag anyag halmozódott fel, maga a rendszer, a további kiképzés alap-épitménye, maradt a régiben. Tudunk érdekes, újszerű kísérletekről (ezek már örök torzók!), tudunk figyelmetérdemlő tervezgetésekről (közülük nem egy máig is szikkadó plánum), az utóbbi évtizedek alatt különösen iskolai irodalomtörténetírásunk dús vegetációnak indult, Beöthy Zsolt művészi, vonzó előadású, méltán közkedvelt tan- és kézikönyveit számos más kiadvány váltotta fel és szorította ki, ijesztő méretű tudományos rendszerezések és kézikönyvek állottak elő, de ezek csak száraz filológiai adalékokkal bővültek, nem fejlesztették, még csak meg sem is tartották elődeik legnemesebb hagyományait. Az újabb keletű magyar irodalomtörténeti és kritikai termés — a tudományos színvonalát mindenkor megőrző, tiszteletreméltó kivételt nem tekintve — a klasszikus irányvonalától — mely Toldy Ferenc kezdeményén, Gyulai Pál, Arany János és Salamon Ferenc kritikai munkásságán át a század végén Beöthy Zsoltban érte el végső összefoglalóját — mind élesebb elhajlást mutat valami bibliográfia-jellegű adattár felé; e „neo-primitív“ irodalomtörténeti eljárás feladatának mintha már csak az örökölt anyag érintetlen konzerválását s az időnként felszaporodó cédulamennyiségnek beskatulyázását tartaná, szerény törekvéseihez legfeljebb a korszak-felosztások és címadások körül járul némi önállósági kísérletezés.

Az idő telt s az utóbbi félszázad magyar irodalmi élete máig fölméretlen. Pedig az új összefoglalás ez évtizedeknek már nemcsak tárgyi, de gondolkozásbeli eredményeivel is számolni tartozik. A szellemtörténet mai álláspontjáról sokkal egyetemesebb, sokkal szélesebb horizontú panorámát kell nyitnia, oly megoldásról kell gondoskodnia, melynek alapján a fejlődés irányvonala egységes szempontok szerint levezethető. Gyökeresebb, messzibbre, mélyebbre nyúló vizsgálódásra, újabb szintézisre van immár szükség. Ideje fölmérni irodalmunk teljes életét, az eddigi rendszerezések tanulságaiból egy oly rendszerezés alapjait vonni meg, mely egyetemes, önelvű szempontjaival az időnként változó mozzanatok vizsgálatában a szellem változatlan, örök lényegét tükrözi.

VISSZATÉRVE mármost a szintézis előfeltételeit alkotó irodalom-bölcseleti munkákhoz, Horváth Jánosnak „Magyar irodalomismeret“ c. tanulmányánál kell megállapodnunk (Minerva, 1922. I. évf. 4—7. sz.). E dolgozat — noha csak részlete egy nagyobb tanulmánynak — régen kinőtt folyóirati kereteiből. Horváth János tervbevett részletes irodalomtörténeti rendszerezését sajnosán nélkülözzük ugyan, gazdag irodalomtörténeti munkássága azonban mintegy gyakorlatilag egészíti ki az elméleti alapvetés vázlatosan megvont szakaszait. önként adódik tehát a feladat, hogy szerző elméleti alapvetésének elemzése helyett magukból műveiből fejtsenek ki az új rendszerezés alapelvei. Vizsgálódásunk nemcsak egy elgondolásában egységes és kivitelében szerencsés, mert célravezető elmélet geneziséét tárja fel, de egy rendkívül értékes irodalomtörténeti munkásság műhelyébe is betekintést nyújt. Látni fogjuk, hogy az egykor elvi tételekké kristályosodó rendszerezés csirája már szerző első kritikai tanulmányából kiütökzik; minden újabb műve céltudatosan fejleszti s végül törvénykönyvvé érleli rendszeres kutatása során leszűrt tudományos eredményeit.

1912-ben, a legforróbb Ady-harcok idején jelent meg Horváth Jánosnak „Ady s az új magyar líra“ c. könyve. E tanulmány Ady s az általa képviselt új magyar lírai költészet irodalomtörténeti helyét kívánta meghatározni. „Nálunk ugyan nem igen szokás a jelenkori irodalmi forrásokkal szemben egy megfigyelő tanulmány álláspontjára helyezkedni“, írja könyve bevezetésében, mégis vállalkozik e merész feladatra az aktuális irodalmi életnek részben visszas, részben figyelmetkeltő körülményei miatt; ily ösztönző hatással volt munkájára a kritika, mely pártharcok szolgálatába szegődött, az irodalomtörténet, mely siketen-némán hallgatott, a közönségnek mármár szunnyadó, de Adyéktól felvert irodalmi érdeklődése s végül, nem utolsó sorban, kortársi szubjektív érdeklődése, amennyiben az új líra esztétikai értékeit nemcsak elemezni, hanem méltányolni és élvezni is tudta. Kereste egyfelől az új magyar líra irodalmi előzményeit, mérlegelte eredetiségét, vizsgálta lelki alapjait és költői kifejezését, másfelől pedig, ezzel párhuzamosan behatóan elemezte Ady költészetét, mint az új magyar líra legmagasabbrendű megnyilatkozását. E kettős szempontnak megfelelően rámutat az új líra hibáira és tévedéseire, elítéli gőgös nemzetköziségét és erkölcsi léhaságát, de mindvégig elismeréssel szól Ady „nagy költői tehetségéről“, szimbolikus kifejezőmódjának elemzése kapcsán pedig megállapítja, hogy „ebben nagy mester Ady, itt az ő nagy költői eredetisége“. Nemcsak hogy elismeri Ady egyéniségének legnagyobb költőinkkel, Balassival, Csokonaival, Petőfivel való némely hasonlóságát, de velük párhuzamba is vonja, így különösen Petőfivel és — vers-zenéjük rokonsága alapján — Kölcseyvel. Ady költészetének gyöngyeit Petőfi és Arany egy-egy remeke mellé helyezi, Gyulainak Petőfiről írt szavait Adyra alkalmazza ... Ma, az Ady-vitáknak immár elcsituló hullámvéréseben különös patinát nyer e közel kétévtizedes tanulmány. Irodalmi köztudatunknak Ady költői egyéniségéről és jelentőségéről vallott felfogása ugyanis e kis tanulmányban úgyszólván teljes mér-

tékben megtalálható. Hogy a kritikai elfogulatlanság, az esztétikai ítékezés biztossága és az irodalomtörténeti tárgyilagosság szempontjából mit jelent ez: bárki könnyen felmérheti.

Már itt megkapta Horváth János figyelmét a közönség felélénkülő irodalmi érdeklődése. Következő tanulmányát — „Aranytól Adyig; irodalmunk és közönsége“ — teljesen olvasóközönségünk vizsgálatának szenteli. Részletesen elemzi irodalmi életünk meg hasonlottságát, az alapban mutatkozó repedéseket, a kritikai szellem kivészését, a konzervatív kritika mulasztásait s az új közönség elvtelen modernségét. Szellemi életünk minden jelentős mozzanatára kiterjeszkedve, a közelmúlt legsúlyosabb hibáit tárja fel tehát s közönségünk magatartásából levont végső tanulságképpen a jelen „könynyelműen elmulasztott, legégetőbb nagy feladatának: a közönségnevelést“ jelöli meg.

Ady s az új magyar líra vizsgálata a megelőző korba vezette vissza szerzőt, Arany János és Gyulai Pál korába. Horváth János határozottan szembehelyezkedik azzal a felfogással, mely nagy előszeretettel emlegeti együtt Petőfit és Aranyt, holott ők tulajdonképpen egymásután következnek. Petőfinék és Aranynek e célzatos egymásmellé (voltaképpen egymással szembe) helyezése következtében állott elő egyébként az átlagos magyar irodalomismeretben a szabadságharc utáni feltűnő szakadék. Szokás lett Petőfivel együtt emlegetni Arany „Toldi“-ját és balladaköltészetét (csodálatos szépségű „Toldi szerelme“ és mélyeséges lírája mai napig mostoha mellőzésben részesül) s így olvasóközönségünk alacsonyabb átlagában a magyar irodalom a múlt század derekán lezárultnak, befejezettnek, halott múltnak tetszik. Horváth János szintézise kizár minden szakadékot és ugrást. Műveiben gyakran ismétli: „máról-holnapra nem változhat meg a világ képe“, az irodalomról mindig mint „élő folytonosságról“ beszél, a legtökéletesebb organizmusról, melyben a fejlődés vonala percre meg nem szakad. A fejlődés eszméje vörös fonalként húzódik végig könyvein, ez irányíthatta tudós munkásságát akkor is, midőn lépésről-lépésre kezdte visszanyomozni lírai költészetünk szálait.

Horváth János Aranyról és Gyulairól, hosszabb-rövidebb ideig megállapodva, majd mindenik írásában megemlékezik. Helyénvalónak tetszik, hogy mielőtt retrospektív vizsgálatában követnők, ismertetésünkbe iktassuk egy-egy komoly megfontolást érdemlő megjegyzését Arany Jánosról és Gyulai Pálról, akikben „a magyar irodalmi tudat már-már évezredek fejlődésének legtisztább s legteljesebb megtestesítőit“ látja. „Aranytól Adyig“ c. könyvéből álljanak itt ezek a sorok: „Arany János sohasem volt, s nagy szégyenünkre ma sem a közönségé oly mértékben, mint illenék lennie, s nevét, a kisebb műveltségűek érzése szerint, ma is a hivatalos kitüntetés íze hidegíti.“ Gyulaira vonatkozólag a „Gyulai Pál kritikai dolgozatainak újabb gyűjteménye“ c. centenáriumi kiadvány elé írt bevezetésének zárószavait idézzük: „Vajha mennél többen olvasnák Gyulait s vajha az esztétikai igényeket oly fölénnyel hangoztató korunk elsajátítaná tőle azt a legkényesebb ízlést, mely a maga ítéleteit a lelkiismeret mérlegén is mindenkor megméri.“

Horváth János irodalomtörténetírói munkásságának első főműve „Petőfi Sándoréról írt hatalmas kötete. A Petőfi-centenárium e reprezentatív emléke nemcsak Petőfi-irodalmunkban, de egész szaktudományunkban páratlanul álló alkotás. Könyvtárt kitevő Petőfi-irodalmunknak nyomása már maga roppant feladatot ró minden új vállalkozásra, ám Horváth János művének eredményei fényesen igazolták, hogy még e kimerítettnek vélt területen is rengeteg az új probléma és új tennivaló. E mű Petőfi lírai jellemét határozza meg mindazon változásokon keresztül, melyeket fejlődése menete fölmutat; nem életrajz, nem esztétikai méltatás, nem is monográfia: pályakép. Nemcsak a világnak, de a legeredetibb költői zseni lelkének képe sem állhatott elő máról-holnapra; „Petőfi sem született kész költői egyéniségnek: fejlődése világosan fölismerhető ízületeken halad keresztül, mielőtt kibonthatja egyéniségét“. E lelki változásokat kíséri végig Petőfi „mű-ösztonének első kísérleteitől“ géniusza teljes kibontakozásáig. A könyv roppant anyagán keresztülütköztet úgyszólván teljes Petőfi-tárunk, de az előmunkálatok ismerete nem köti meg a tudós szerző tollát; számontart minden apró adalékot, hol a szövegben, hol a jegyzetek közt utal is erre, de főcéljától ezek el nem térítik. Szintetikus céljának megfelelően Petőfi külső és belső élettörténetére egyaránt kiterjeszkedik, a részletesebben feldolgozott fejezeteket s az olvasmány-ihletnek immár kimutatott szakaszait azonban éppen csak érinti. Míg egyfelől részletekig feltárja a jelentősebb hazai és külföldi irodalmi hatásokat, másfelől rámutat a még feldolgozásra váró feladatokra. Petőfi száz meg száz költeményének rendkívül finom analízise az átfogó nagy szempontokon belül folyik, a részletek a mű egységes, szerves szintézisét nem lazítják.

Az intuitív erővel dolgozó esztéta s a fejlődés törvényszerűségét kijelölő irodalomtörténettudós szerencsés találkozása hozta létre ezt a nagy munkát.

MÁR az eddigiek alapján is kiviláglott, hogy Horváth János mindenik műve egy nagykoncepciójú szintézis rész-dolgozata. Következő kötete, „A magyar irodalmi népiesség Faluditól Petőfiig“ (1927) a hatalmas mű további, újabb fejezete. Ennek ismertetése s a későbbiek világos megértése azonban szükségessé teszi Horváth János irodalomtörténeti rendszerének fölvázolását — legalább főbb vonalaiban. Térjünk tehát vissza „Magyar irodalomismeret“ c. tanulmányához.

Horváth János szintézisének elvi előtételeit a tárgyi hűségben és önelvűségben jelöli meg. Tárgyi hűség szempontjából az eddigi rendszerezések vezéreszméi alkalmatlanoknak bizonyultak; a gyakorlat nem követte az elméletet: Toldy nemcsak „nemzeti“ szellemű, Beöthy nemcsak „művészi“ jegyű irodalmat dolgozott fel; e két elv következetes alkalmazása ugyancsak nagy pusztítást vinne végbe különösen régebbi irodalmunkban. Egy-egy korra ráillenek e fogalmi meghatározások, de az irodalmi élet egyetemességére nem, már pedig szintézisre csak örökérvényű fogalmi meghatározás vezet. Horváth János alapvetésének lényegét a következőkben határozza meg: „írók

és olvasók szellemi viszonya írott művek közvetítésével.“ Ennek az állandó alapviszonynak különböző változó tényezők adják meg a történelmi mozgalmasságot» mint aminők: az alapviszony forgalmazói (kézirat, könyv), részesei (írók, olvasók), közvetítői (hagyomány) és az írói gyakorlat (nyelv, műformák). Az örök alap és változó mozzanatok koronkénti sajátos bélyege az ízlés, az irodalmi „stíl“, ennek belső, lelki szemlélete pedig az irodalmi tudat. Az irodalomtörténet végső feladata tehát az állandó alapon végbemenő változásnak, a lényegnek és időszerinti megnyilatkozásainak, egyszóval a fejlődésnek tudományos vizsgálata. Az irodalomtörténet, mint szaktudomány „az irodalmi tudat genetikus önismeretének tudománya“.

Fölmerül a kérdés, hogy vajjon a nem írásbelileg közvetített hagyomány, a népköltészet kireked-e hát az irodalomból? Igenis ki, mert a „szájhagyományban s irodalomban forgó művek, bár létrejöttük pillanatában egyneműek, történeti életükben (már pedig itt ez a fontos szempont) mint kollektív és egyéni alkotás terülnék szembe egymással“. Mindazonáltal a népköltéssel való foglalkozás több okból is beletartozik az irodalomtörténetbe. Bele, mint az irodalommal történetileg többszörösen vonatkozásba kerülő jelenség, mely az irodalomból folyvást táplálkozik, mely az irodalmi termelés egyik levezetője, a népszerűsödött művek végső gyűjtőmedencéje s végül mint az irodalmi ízlésnek koronkénti ösztönzője, ihlető forrása.

Petőfi Sándor költészetének fejlődésrajza után önként vetődhetett fel a gondolat: a népies-nemzeti irány főképviselőjének megmintázása után feltárni a népiességnek, mint irodalmi ízlésnek kialakulását. Így állt elő a Petőfi-tanulmány nagyszabású bevezetéseképpen Horváth Jánosnak „A magyar irodalmi népiesség Faludtól Petőfiig“ c. könyve. A mű közel száz esztendő irodalmi életének történetét tekinti át. Szerzője itt is megtartja a régi módszer eljárását, aprólékos gonddal mérlegel minden törmelék-adatot, tisztázza a hatások kérdését, stb. — de mindezt központi gondolata szolgálatába állítja. E könyv újabb igazolása Horváth János elmélete szilárdságának. Művét fogalmi analízissel kezdi; szabatosan meghatározza a népköltészet és népiesség „nép“-ének fogalmát, gondosan kutatja a „népdal“ szó első felbukkanását. Az út, mely az Amadé-féle „paraszi dal“-tól a Kultsár István által először használt „népdal“-ig vezet, bár csak ösvénye a nagy ízlésfejlődési folyamatnak, époly lelkiismeretes vizsgálatban részesül, mint maga a centrális tárgy. Az „öntudatlan népiesség“ kezdeti korszakának ismertetése után (hol „népi“ és „régí“ még egyet jelentenek) a múlt század első évtizedével megkezdődik az „öntudatos népiesség“ történetét. A népies mozgalmat nálunk is Herder kezdeménye váltja ki; az addig kuriózumszámba menő népi érdeklődés tudatos mozgalommá válik. A monográfia e mozgalom minden irányára, általában a népiesség egész határterületére kiterjeszkedik, a népdal- és népmese-gyűjtés kapcsán az etnográfiai érdeklődés föllendülésének is élénk figyelmet szentel. Tekintete elsősorban természetesen a nép-és műköltészet egymásra hatására irányul, hiszen ez a legszorosabb kapocs a népköltészet és irodalom

között. E fejezetekből kitűnik, hogy a nép- és műköltészet érintkezését végző „közvetítő szervek“ a nép költészetét nem mindig a tiszta forrásból vezették el a műköltészethez, viszont a népköltészet „tiszta forrásaiba“ is számos műköltői termék csapódott le. E tekintetben lebilincselően érdekes például a „Cserebogár, sárga cserebogár“ kezdetű nótának irodalmi feltűnédezését és fordítva: számos műdalnak népdallá vedlését visszanyomozó fejtegetés. A tudós szerző olykor irodalomtörténeteinkben eddig méltatlanul mellőzött kitűnő költői tehetségek megismeréséhez segíti az olvasót, mint amilyen a korán elhunyt Szentiváni Mihály, akiben „nem ok nélkül sejtjük Erdély Petőfijét, egy székely Petőfit, mert Petőfinek irodalmunkban kongeniálisabb előfutára alig volt nála“. Irodalomtörténetünknek egy homályos, még körvonalaiában is határozatlan fejezete nyert e munkában tudományos rendszerezést. Az anyag ily alapos feldolgozása után már csak részletkérdések felderítése vár a további kutatóra. Mint a többi, úgy Horváth Jánosnak e munkája is régóta érzett hiányt tölt be. Amily érthetetlen, hogy e nagyjelentőségű ízlésfolyamatnak magyar irodalomtörténeti feldolgozása eddig hiányzott, oly öröndetes a nyereség, melyet e monográfia jelent. Csak most, e munkával készült el annak az irodalomtörténeti emlékműnek az alapzata, melynek csúcán Petőfi és Arany szobra ékeskedik.

„A MAGYAR IRODALMI NÉPIESSÉG“ eredetének vizsgálatakor Horváth János költészetünk legmélyebb gyökereiig nyúlt vissza. A következő lépés már irodalmunk bölcsőkorába vezet. S valóban» legújabb kötete, „A magyar irodalmi műveltség kezdetei“ — Magyar Szemle könyvei IV. — irodalmunk ébredését tárja fel. E munka már több, mint egyetlen költői tehetségnek vagy egy irodalmi ízlésfolyamatnak fejlődésrajza; a magyar irodalmiság kialakulásának, a legrégebb magyar irodalomnak szintetikus története ez.

Közismert régi literatúránk mostoha sorsa. A valónál aligha sötétebb az a beállítás, mely szerint általános irodalmi nevelésünk a régi magyar irodalomtól úgyszólván egész életére elriasztja az ifjúságot s csak igen kis számú az a szerencsés töredék, mely elkedvetlenítő tapasztalataitól függetlenül magát, közvetlen ismerkedést keres a régi magyar irodalom anyagával, hogy azt szíwel-lélelkel meg is szeresse. Ennek a talán kissé mereven élére állított, de tagadhatatlanul fennálló visszás helyzetnek legfőbb okát korántsem külső tényezőkben, hanem kizárólag irodalomtörténetünk eddigi rendszereiben kell keresnünk. Iskolai irodalomtörténetünk (közönségünk átlagát tartva, szem előtt, csak erről beszélhetünk) egyrészt maga is méltatlanul bánik irodalmunk kezdeti korszakával. A néhány lapnyi fejezetbe — s még jó, ha nem függetlenbe — szorított anyag már első tekintetre alárendelt szerepet juttat neki s jelentéktelenségének hamis látzatát kelti. További következménye ennek másrészt, hogy a tanuló és olvasó e régi irodalmi emlékeknek inkább csak külsőségeivel ismerkedik meg; képeken, mellékleteken látja a fennmaradt, többnyire bizony erősen megviselt, sokszor papírszalagokra vagdosott töredékek külső ábráit, de csak önmagukban, mint tiszteletreméltó muzeális

ereklyéket. De nem látja — ami pedig az érdeklődés alapfeltétele — ez emlékek eredeti korukba visszavetített eleven életét, nem látja eredetüket, összefüggésüket, töredékes rész-mivoltukban is egy szerves életfolyamat beszédes tanúit! Horváth János új munkáját ebből a szempontból kell tehát elsősorban vizsgálnunk s mert e könyv a helyes irodalomismeret követelményeit hiánytalanul egyesíti, irodalomtörténetírásunkban korszakos jelentőségét is látnunk kell benne.

„Irodalom nincs írott szöveg nélkül“ — olvassuk „az írásbeli műveltség előzményeit“ összefoglaló bevezetés kezdő soraiban. „Története a legrégebből fennmaradt írott szövegek vallomásával kezdődik. Pogánykori magyar szövegekről semmi nyom, semmi emlékezet: „pogánykori magyar irodalomról¹ ennél fogva nem beszélhetünk. Irodalmunk története csak a kereszténység felvételével, a XI. században kezdődik; azért már ott, mert hiszen a latinnyelvű emlékek is a mieink.“ Ezek a beköszöntő sorok nemcsak a mű tartalmának dióhéjfogalatát adják, de Horváth János új irodalomtörténeti rendszerezésének alaptételét is magukban foglalják, ő tehát teljesen törli irodalomtörténetünk első korszakát; állásfoglalásával azonban sem a múlt kegyeletét, sem a jelüi érzékenységet meg nem bántja; szaktudományunkat pedig veszteség nem éri, irodalomtörténetünk csak egy (sajnos, nem egyetlen) hipotézis-komplexumának ballasztjától szabadul. Ha szét is foszlik e bonyolult hipotézis-rendszer, mindaz, ami tudományos vizsgálódás során kimutatott történeti emlék, nyelvkincsünknek, nemzeti versidomunk előzményeinek való eredménye: Horváth János művében regisztrálva van. A pogány magyarság kétségtelenül ismert valamelyes írást, de a magyar irodalmat nem ez hozta létre. Az új, idegen, keresztény műveltség teremtette meg azzal, hogy a maga latin irodalmát átszámaztatta a magyarság tulajdonába is. A régi pogány magyar műveltségnek szóbeli hagyománykincse irodalomalatti megvetettségbe szorulva tengődött, pusztult, mígnem öröklött formái egy részét nem sikerült átmentenie az ősi nyelvvel együtt a jövevény literatúrába. Ez már a magyar nyelvű kéziratos könyvek kora.

Az irodalmiság kezdeteit kutatva vázolja Horváth János az írásnak e korban tudományszamba menő ismeretét, kitér e jelenség külföldi általánosságára. „Egy magyarországi litteratúra létesülése számára Szent István teremtette meg a feltételeket“ s az első hazai író, aki legalább annyiban magyar, hogy deákságát itthon szerezte meg, Szent Mór pécsi püspök. Az ő munkája kapcsán szerző már megpillantja a primitív „irodalmi fogalom“ csiráit. Majd rátér a Szent Gellért által képviselt elvont tudományosság s az oklevelezés gyakorlati írásbeliségére; amannak nem akadt közönsége, emez nem közönségre számított. Közönség nélkül pedig s ami ezzel egyértelmű: olvasmányrendeltetésű szövegek nélkül nincsen irodalom. Itt még csak írásbeliségről beszélhetünk. Csakhamar kihajt a történetirodalom két olyan zsengeje, mint a legendák és a gesták, melyek már magukkal hozzák a közösség fogalmát. Ezekben üdvözljük a magyar irodalom első lendületét. Az Árpád-korból fennmaradt két gestánk, Anonymus és Kézai munkájának sok újságot hozó, a közös gyöke-

rekig visszamenő ismertetése után rátér a középkor második felére. E korszakban lép fel a középkori magyar irodalom leghatalmasabb írói egyénisége, akinek alakja körül egész kódexirodalmunk csoportosul: Temesvári Pelbárt. „Amit ő latinul megírt, azt tudós rendtársai már a csak magyarul tudó apácák kolostori irodalmába szórják szét vetőmag módjára.“ Részletesen elemzi műveit, Stellariumát és Pomeriumát, jellemzi stílusát, kimutatja egykorú kölcsönhatásait stb. „Ez a maga területén európai színvonalon álló tudós nemcsak egyik utolsó és legkiválóbb képviselője, hanem bajnoka is az akkor már többfelől ostromolt igazi középkori szellemnek és műveltségnek, művei pedig valóságos gyűjtőmedencéi annak.“ Ez alapos írói arcképpel új megvilágításba, méltó helyre kerül kódexirodalmunk legmarkánsabb egyénisége. Temesvári, a tudós pap és Werbóczy, a tudós jogász mellett csakhamar fellép az, akit latinul nem tudása eddig kirekesztett az irodalmi műveltségből: a szerzetes író; ez rakja le a magyaryelvű irodalom alapjait.

A magyaryelvű irodalomnak a latinból való kiválását Horváth János művének „második könyvében“ nyújtja. Fürkészi mindenekelőtt, mit mentett át az írástudatlan magyarság a maga ősiabb hagyományából s mi újat tanult hozzájuk? Ez irodalomalatti réteg szövegtermését senki sem írta le, tehát egyelőre nem is lett belőle irodalom. Sokkal világosabban látni a nemzeti nyelvnek irodalmivá nevelődését. Ez a latinnyelvű szövegekben indul meg. A magyar szó először csak mint „vendégszó“ szövődik be a latin szövegbe, később mint „vendégszöveg“ s végül fel-feltűnedeznek az első önálló magyaryelvű könyvek, a kódexek. A kezdeti fejlődés stációján, a XIII. és XIV. század (Halotti beszéd és Monitio, Gyulaféhevári distinctiók, Mária-siralom, Königsberg! töredék), majd a XV. század (soproni, schlagli szójegyzékek) szövegeimlékein át végre a Jókai-kódexszel feltűnik a magyaryelvű irodalom kifejlődésének a latin tanultság mellett másik feltétele: a közönség jelentkezése. A magyar Szent Ferenc-legendát apácák és beginák olvasmányszüksége hívta létre. „Az 1500-as évek tájékán meglepő jelenséget tapasztalunk: a könyvnyomtatás kezdő korában, mintegy megszervezetten toppan elénk kódexek tömege; humanizmus és reformáció határinesgyéjén s a latinnyelvű irodalmiság tetőpontján kivirul a középkori szellemű és magyaryelvű kolostori irodalom.“ Részletekig visszamenő vizsgálat után megállapítja szerző, hogy „kódex-irodalmunk fellendülésének közvetlen okát a Ferenc- és Domonkos-rendnek a Hunyadiak korában végbement s részben megismételt fegyelmi reformjában kell látnunk. Kolostorok fegyelmi reformja, meg kolostori irodalom: történetileg egymásba kapcsolt láncszemek“. A virágzásnak indult kolostori irodalomra még szép jövő várt volna. „Békesség vagyon az cellában“ írja Ráskai Lea. De már „az cellának kívülről nincsen egyéb, hanem csak hadakozás“. Közzeledett a végzet: 1526! A kolostori vagy kódex-irodalom az irodalmiságnak természetesen csak egy kezdetleges típusát képviseli. A másoló még az író és olvasó közé áll; a nyomtatás már szerző és olvasója közül végkép kiiktatja a közvetítő személyt, a másolót; ezt az ideális irodalmi viszonyt még nem éri el a kézirati terjesztés. Horváth

János már itt nyomozza az irodalmi tudat jelentkezését; ennek világgossági foka persze még igen csekély. De a közlékeny másolóknak már nemcsak fontos adatokat, hanem nagyértékű irodalmi nyilatkozatokat is köszönhetünk, egyebek közt az első kritikai megjegyzéseket is; mégis, amennyiben itt irodalmi tudatról szó lehet, az nem terjed túl az irodalmiság konkrét tényezőin.

„Egész kolostori irodalmunk a latin függvénye: abból van kompilálva. így tehát magyar szerzőket ezen a területen nem kereshetünk, ha mindjárt akad is kivétel.” Ezután rátér Horváth János a fordítókra, keresi személyüket, majd a másolókra vonatkozó ismereteket összegezi s azután kódexeink szövegművészetét elemzi. Kódexirodalmunk szövegművészete nagyjából megosztható a „decke” és „szabad olvasmány” két nagy, egymásba többszörösen átfolyó csoportja között. Az előbbi csoportba tartoznak az előírások és breviáriumi olvasmányok, az utóbbiba a prédikációk, elmélkedések, legendák, példák és látomások. Szerző megkülönböztet épületes és igazoló példákat. Ezek inkább szorosabban a dogmák világába tartoznak, amazok elsősorban a világtól való elszakadásban igyekeznek megerősíteni a szerzetes olvasót. A felsorakoztatott és rendkívül élvezetesen bemutatott példák között számos ilyen anekdotaszerűt találunk: „A titoktartás nem asszonyállatok erénye; Jézus is azért asszonyoknak jelentette meg feltámadását, hogy hamarabb kihirdetessék.” Horváth János különben is páratlan műélvező. Mindenik műve tele van ízes sorokból, strófiákból álló idézetekkel, szemelvényei valósággal egy kitűnően megszerkesztett régi magyar irodalmi breviáriumot tesznek ki. A további fejezetekben a jelentősebb kódex-egységeket tárgyalja tüzetesen szerzetesrendek és kolostori tűzhelyeik szerint. Részletesen foglalkozik a Margit- és Katalin-legendával, az Érdey-kódex szerzőjében, a „Karthausi Névtelen”-ben egy sok tekintetben figyelmet érdemlő írói egyéniségre hívja fel a figyelmet, akinek „gazdag szókincse, kendőzetlen, magvas, izmos, férfiasan hevülékeny stílusa egy középkori Pázmány Péter arcvonalait tükrözgeti elénk.” Könyve utolsó fejezetében a kolostori irodalom nyelvét és műformáit elemezve anyaga végső adalékait takarítja be. Tömören tárgyalja zsendülő műköltészetünk versalakjának kérdését is.

Szerény áttekintésünkből nem kétséges, hogy az irodalmi élet jelenségei közül Horváth Jánost a vers s ezen belül is a lírai költészet érdekli legközelebről. A vers élete, köntösének gazdag változatosága, a prozódia kérdése tanulmányának állandó, kedvenc tárgya. Említsük legalább idevonatkozó munkásságának két fejezetét, Arany János és Négyesy László tanulmányai mellett ilyenmű irodalmunk legkiválóbb termékeit: „Magyar ritmus, jövevény-versidom; a magyar jámbus kérdéséhez. 1922.” — „A középkori magyar vers ritmusa. 1928.”

„Sohasem késő visszahajolni a legtávolibb múltak hagyományaihoz s nemcsak irodalmi nyelvünk, stílus- és formaművészetünk, nemcsak az alkotó képzelet meríthetne teremtő sugalmakat ama hisz és bőven patakzó forrásokból. A nemzeti klasszicizmus leáldozása óta ismét a legkülönfélébb, egyoldalú európai hatásoknak volt és van

kitéve irodalmunk: nem ártana érintkezésbe lépnie európaiságunk legelső, még a középkori magyarság által honosított, egyetemesebb formáival sem, addig is, míg újból meg nem találja a hagyományos és kölcsönzött elemek megbékélt összhangját. “ Múltat és jelent egymásbahajlítva, ekként záródik Horváth János legújabb könyve. Az olvasó, akit a középkori magyar irodalom naiv bájjal ékes, gazdag emlékvilágának részesévé tett, a kíváncsiságnak és várákozásnak érzésével teszi le ezt a könyvet. Igaz, Horváth János kitűnően érti a módját: erről a világról úgy fejteni le a múlt fátylát, hogy az egész a maga életszerűségéből és naiv szépségéből semmit el ne veszítsen. Minden fennmaradt szót, szöveget, rideg „nyelvemléket“ oly közvetlen frisséssel tár fel, hogy az olvasó előtt az intuitív erővel dolgozó kéz nyomán valóban életre kel a múlt. De az „irodalmi alapviszony“ közelebbi „részesei“, szaktudósok és egyszerű munkásai a nagy „nemzeti közügynek“ — ugyanilyen várákozással tekintenek a korszakos mű folytatása elé: vajha Horváth János szilárd alapokra fektetett s részleteiben is grandiózus koncepciója mielőbb megvalósulna az óhajtott teljes szintézisben!

BISZTRAY GYULA